

“Знаєте, людкове чесні, що кісьба — це не великдень і не різдво, що косарів годують не пампушками, — тут уже не стерпіла Манзючка, бо все ліхе з уст косарів летіло не тільки в чоловіків огород, але і в її” [8, 389]. (пор.: камінь у город [11, 363]). У цьому мікроконтексті, крім додаткових елементів, подається лексична заміна “камінь” на “ліхе”. Це диктується сюжетом твору, підкреслює зневажливе ставлення найманих робітників до господарині, котра принесла їм поганий обід і є прикладом поширення фразеологізму:

А ось інший контекст:

“Та щось же мусить бути, коли душа підноситься на сьоме небо [7, 321] (пор.: на сьомому небі [11, 539]).

Тут фразеологізм включається у ширшу синтагму, стає елементом метафори.

Є в художніх творах І. Чендея і випадки контамінації — це прийом, за допомогою якого нова фразеологічна одиниця виникає внаслідок накладання одна на одну вже наявних та взаємопроникнення їх слівовоформ. Поєднуючи дві фразеологічні одиниці в одну, автор може вдаватися до незначних морфологічних змін, мимовільно чи свідомо зближуючи їх, надаючи їм смислової компресії або локалізації (в результаті опущення окремих елементів).

Наведемо приклади контамінації.

“Чому його бог дає на білій світло? Аби мучилося від самої коліски до гробової дошки?” [8, 377].

Виділена фразеологічна одиниця не зафіксована у фразеологічних словниках, але можна вважати, що вона утворена з двох відомих фразеологізмів: з коліски [11, 386] і до гробової дошки [11, 268].

“Здавалось, що ніг і землі під собою не чує. Назустріч — не бігла летіла.” [7, 38] (пор.: не чути ніг під собою [11, 959] і не чути землі під собою [11, 959]).

В останньому контексті обидва фразеологізми, що об’єдналися в один, містять спільний елемент “не чути під собою”. Контамінація дає можливість уникнути тавтології, тугіше стягнути “пружину” поєднаних пар.

Про мистецький хист письменника свідчать також різні види контекстного обігрування фразеологізмів, що нерідко поживляли мову персонажів. При цьому інколи створюється можливість розуміти фразеологічний вислів у прямому значенні, наприклад: “...на дорогу вибігли два вовки... по хребту чую, як мурашки лізуть та лізуть одна поперед одної... [3, 32] (пор.: мурашки лізуть по снігу [11, 513]).

Отже, семантико-граматичні трансформації є важливими показниками стилістичного використання фразеологізмів у художньому творі. Як свідчить проаналізований матеріал, ці процеси є досить продуктивними у фразеотвірчій практиці І. Чендея. Вони великою мірою характеризують силу таланту й індивідуальний стиль митця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чендей І. Жорно // Чендей І. Теплий дощ. — К.: Радянський письменник, 1979. — С. 170-184.
2. Чендей І. Зведениця // Чендей І. Терен цвіте. — К.: Дніпро, 1967. — С. 109 — 114.
3. Чендей І. Іван // Чендей І. Калина під снігом. — К.: Рад. письм., 1988. — С. 6 — 57.
4. Чендей І. Лиска // Чендей І. Вибрані твори: У 2 т. — К.: Дніпро, 1982. — Т. 1. — С. 291 — 323.
5. Чендей І. Преображення Маріка. // Калина під снігом. — К.: Радянський письменник, 1988. — С. 269 — 280.
6. Чендей І. Ігачи полишають гнізда. — К.: Рад. письм., 1965. — 260 с.
7. Чендей І. Скрип коліски. — К.: Дніпро, 1989. — 432 с.
8. Чендей І. Терен цвіте // Чендей І. Зелена Верховина. — К.: Дніпро, 1975. — С. 5 — 173.
9. Чендей І. Чорна Сальва // Чендей І. Теплий дощ. — К.: Рад. письм., 1979. — С. 3 — 157.
10. Балли Ш. Французька стилістика. — М.: Изд-во иностр. лит., 1961.
11. Фразеологічний словник: У 2 кн. — К.: Наукова думка, 1993. — 1 кн. — 528 с.; 2 кн. — 980 с.

Ольга Пискач
(Ужгород)

МОВНІ ПИТАННЯ НА СТОРІНКАХ ЗАКАРПАТСЬКИХ ЧАСОПИСІВ “УЧИТЕЛЬ” (1920 — 1938) ТА “НАША ШКОЛА” (1936 — 1938)

Питання розвитку й функціонування української мови на Закарпатті є одним із найактуальніших серед регіональних наукових проблем. Перш ніж розкрити мовні питання на сторінках педагогічних часописів “Учитель” (1920 — 1938) та “Наша школа” (1936 — 1938), варто проаналізувати мовну ситуацію, що склалася в

Підкарпатській Русі в 20–30-і роки й була тісно пов'язана з ситуацією політичною.

Як відомо, Закарпаття за рішенням Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1918 року було приєднано на правах автономії до складу Чехословацької республіки [17, 51]. Демократичний лад Чехословацької республіки посприяв небувалому досі розвитку освіти. Для спорудження нових шкіл на Підкарпатті було виділено багато коштів, прикладено чимало зусиль [8, с. 5]. На фоні суїної угорської спадщини подібні здобутки не могли бути непоміченими.

Небувалою розвою питання рідної мови набуло саме на початку чехословацького панування. Боротьба за навчання рідною мовою в школі, за надання їй функцій державної розпочалася, на думку М. Могорити, вже з наукової оцінки мови підкарпатських русинів, яку дала Чеська академія наук у своїй постанові №62756/19 від 20.XII.1919 року, де, зокрема, говорилось: оскільки місцеве руське наріччя в Карпатській Русі, про котре говорить Генеральний статут, є незаперечно наріччям малоруським, треба писемною мовою тамтешнього населення визнати мову малоруську, тобто українську [11, 259]. Однак і в цих, здавалося б, сприятливих умовах для свого розвитку рідна мова зазнавала всіляких перешкод з боку так званих карпаторосів (С. Фендик, А. Бродій, І. Куртяк), які стояли на “москвофільських” позиціях, а також представників “русинської” мовної орієнтації [11, 260; 17, 57].

Передові культурні й громадські діячі 20–30-х років наполягали на єдності населення Підкарпатської Русі з українцями інших земель, на праві корінного населення мати свою рідну мову. Серед них відомі педагоги, науковці, письменники А. Волошин [18], І. Панькевич [16], В. Гренджа-Донський [10; 15] та інші.

Як засвідчують дослідники, саме в період Чехословацької республіки національна преса зросла не тільки кількісно, але й якісно якщо за час австро-угорського панування на Закарпатті нараховувалося всього 17 періодичних видань, у тому числі 4 – угорською мовою, то до 1923 року їх було вже 35, а до 1938 року – 126 друкованих видань українською, російською мовами та “язичієм” [2, 2]. “Язичіє”, як відомо, – це штучне поєднання російських і староукраїнських та місцевих діалектних елементів, розбавлених, крім того, польськими, німецькими та мадярськими словами” [6, 47]. Проте українськомовних часописів було найбільше. Особливе місце серед них посідали педагогічні друковані видання “Учитель” та “Наша школа”.

«Учитель» (1920 – 1938) – перший педагогічний часопис Шкільного відділу (реферату), редактором якого два роки був І. Панькевич, згодом – С. Бочек, пізніше – Й. Пешина і Ю. Ревай. Цей журнал був фаховим виданням, адресованим суто професійній учительській аудиторії. Основним своїм завданням часопис вважав об'єднання прогресивної інтелігенції краю у справі розбудови народної школи. На сторінках “Учителя” розглядалися актуальні проблеми методики викладання шкільних предметів. Окрім української, тут друкувалися матеріали також чеською й угорською мовами.

Важливе місце в часописі «Учитель» відводилося й мовним питанням. Автори публікацій постійно констатують, що мовою навчання може бути тільки материнська рідна мова. У журналі публікували свої наукові статті відомі закарпатські культурні діячі І. Панькевич, Ю. Ревай, К. Чехович, А. Волошин та ін. Уже в квітні 1921 року перший директор Берегівської української гімназії Андрій Алиськевич у своїй статті порушує проблему про навчання дітей народною мовою: “І тут треба раз за раз на основі уживання народного языка, чистого, без непотребных маляризмів, словацизмів, германизмів. Живий народний язык, свободный одъ льякальных идиомів, зближенный найбільше малоруського литературного языка уживаного въ школьных учебниках и словарях» [Учитель. – 1921. – № 4. – С. 52].

Часопис «Учитель» користувався етимологічним правописом, що, на думку М. Штеця, “мав стати тим штучним бар'єром, яким чеська адміністрація намагалася відгородити населення Закарпаття від українців Галичини, Буковини та України” [16, с. 184]. Проте ще в 1931 році на сторінках часопису “Учитель” була вміщена стаття К. Чеховича “Мова і правопис”, у якій автор, висвітлюючи історію правописів “ярижки” і “драгоманівки”, подає також окремі риси фонетичного правопису і доводить його наукові переваги: “Фонетичний правопис тримає практично засади: пиши, як правильно говориш. Се не значить, що кождый може писати так, як хоче. Навпаки, фонетичний правопис має бути виразом правильної народної литературної мови, такої, яка обминає м'ясків діалектичній властивості і є спільна всьм осв'яченим народом” [Учитель. – 1931. – № 7-8. – С. 139]. Необхідність закріплення фонетичного правопису в Підкарпатті обумовлена історично: “Коли члени одного нації уживають неоднакових знаків на означення однакових звуків своєї литературної мови, тоді затемиюся між ними почуття національної єдності, а рівночасно утруднюється взаємне передавання думок и усїх культурних вартостей звязаних з

мовою" [Учитель. — 1931. — № 7-8. — С. 137]. Уболіваючи за долю рідної мови, К. Чехович критикує ту частину закарпатської інтелігенції, яка вживає мішанину слів церковнослов'янських, російських та місцевих "зам'єсь уживати чисто Ї народно Ї літературно Ї мови" [Учитель. 1931. — № 7-8. — С. 138]. Як свідчать матеріали часопису "Учитель", таку думку підтримувала значна частина закарпатської інтелігенції, котра добре розуміла, що без єдиної літературної мови, яка б спиралася на живорозумовну мову, не можна виховати національно свідомого громадянина: "В нас на Підк. Руси тепер будуються два літературні йзики и то: великорусский (общерусский?) и малорусский (украинский) язык. В першій м'єр Ї треба нам дбзнатися, який тут народ живе, великорусский, або малорусский. Науковий св'єт признає, що на Підк. Руси живуть Русины, як Ї єуть етногр. частиною малоруського (украинського) народа... Чи розум'єє наш народ руському літературному языку (великоруському), тадь он говорить своим живым народным языком, який є малоруський, то є украинський", — констатує один із дописувачів «Учителя» молодий педагог М.Г. [Учитель. — 1932. — № 5-6. — С. 200-201]. Цією заміткою редакція часопису «Учитель» відкрила дискусію про ставлення народу до проблеми літературної мови. Однак у наступних номерах часопису чомусь подібних матеріалів уже не знаходимо.

Особлива роль в утвердженні української мови на Закарпатті належить часопису "**Наша школа**" (відповідальний редактор Іван Васко), що був друкованим органом народовецького педагогічного товариства «Учительська громада». Цей часопис користувався вже фонетичним принципом правопису.

Тематика вміщених статей, повідомлень, художніх творів цього щомісячного друкованого видання мала навчальний характер. Основною і найважливішою рисою його була безкомпромісність у мовних і національних питаннях. Часопис "Наша школа" наполягав на праві українського народу на рідну мову, сприяв її формуванню і розвитку. Наполягаючи на єдності підкарпатських українців з іншими слов'янськими народами, тобто "на правдивій слов'янській солідарності", Августин Волошин у статті "Славянизм і наш народний культурний напрям" ставить перед освітянами важливі завдання: довести до розуміння дитини "свого народнього генія, своєї рідної, так багатої, так гнучкої, формами так розвиненої мови, її літератури, своєї історії і своїх звичаїв" [Наша школа. — 1936. — № 8. — С. 7].

Саме на сторінках часопису "Наша школа" чи не найбільшої гостроти набуло питання про перехід шкільної освіти на фонетичний

правопис, що порушувалося у статтях Ф. Агія "Перехід з етімології на фонетику" та А. Макаренка "Як перейти в нашій школі на фонетичний правопис?". Слушною видається думка Ф. Агія про те, що "з наукового боку для нашої мови найліпше годиться правопис фонетичний. Без наукового правопису культурним життям жити не можна" [НП, річник II, вересень 1936, ч. 7, с. 15]. Вказуючи на труднощі переходу до фонетичного правопису на Підкарпатті, А. Макаренко вважає його "пристойним убранням нашої мови, тим убранням, яке відповідає естетичним і етичним вимогам нашої мови й духові часу" [НП. — 1936. — № 10. — С. 1-2].

Як відомо, літературна українська мова на Закарпатті офіційно утверджується лише після 1945 року. З огляду на це ми можемо говорити тільки про процес становлення української літературної мови на Закарпатті, оскільки мова аналізованих педагогічних часописів ще за багатьма критеріями відрізняється від сучасної унормованої і відшліфованої форми загальнонародної мови. Так, досить помітне місце займають діалектизми, що й тепер активно вживаються в українських говорах Закарпаття: *хосен* "користь", *хворота* "хвороба", *звідати* "питати", *гейби* "ніби", *днешия* "сьогоднішня", *ружова* "рожева", *табла* "дошка", *кілько* "скільки", *сесі* "ці", *даде* "подекуди", *ніде* "ніде", *иншак* "інакше" тощо. Для позначення окремих наукових термінів використовуються лексеми *злучник* (сполучник), *приложник* (прикметник). Подекуди натрапляємо й на русизми типу *падеж*, *конечно*, *окружающий*, *средство*, *ошибки* тощо.

Серед фонетичних особливостей мови аналізованих часописів помітні такі:

- 1) неспослідовне пом'якшення *л* у запозичених словах: *алькоголь*, *клясифікувати*, *колективізм* тощо;
- 2) вживання літери *і* в словах іншомовного походження типу *президент*, *ситуація*, *Паріж*, *цітуючи* та ін.;
- 3) послідовне використання *г* у запозиченнях: *магистр*, *ортографія*, *магазин*, *гімназія*, *логічно*, *педагогічний*, *окисен*, *регулярно*, *етнографія* та багато інших;

У плані морфології привертають увагу такі риси:

- 1) наявність історично закономірної флексії *-и* в родовому і давальному відмінках однини іменників сучасної III відміни: *моральности*, *побожности*, *лінивости*, *помочи*, *склонности*, *бездіяльности*, *степени*, *самостійности*, *винахідности*, *приналежности* тощо;

2) вживання запозичених іменників типу *контроль, метод, клас* в жіночому роді;

3) відсутність подовження м'яких приголосних в іменниках середнього роду на *-а (-я) життя, означення, передавання, враження, достигнення, виховання, здивовання, пізнання, почуття, старання, составлення*, що спричинене впливом місцевих говірок;

4) наявність флексії *-ови* в давальному та місцевому відмінках однини іменників чоловічого роду: *братови, сватови, ученикови*;

5) сплутування м'якої і твердої груп відмінювання прикметників: *порожній, міжнародна, безпосередна, посередна, недавній, народня* та ін. Наведені вище фонетичні, лексичні та морфологічні ознаки аж ніяк не є показником однакового рівня мови аналізованих педагогічних видань, оскільки тут є суттєві відмінності. Найбільш "чистою", тобто наближеною до сучасної літературної, є мова часопису "Наша школа", бо, як засвідчили результати дослідження, і діалектизми, і вказані вище фонетичні та морфологічні специфічні риси тут помітно рідшають, поступаючись місцем нормативним відповідникам.

Отже, з усього вищесказаного випливає, що на Закарпатті в 20-30-і роки XX століття, незважаючи на ідеї "русинства" та "москвофільства", помітне місце займали позиції українізації, які особливо поширилися до середини 30-х років. Важливу роль у формуванні національної свідомості, утвердженні літературної української мови відіграли часописи "Учитель" і "Наша школа". Проте поступово у виданнях аналізованих часописів до кінця 30-х років спостерігається помітне ігнорування проблем рідної мови. І це неспроста, бо, як свідчать історичні факти, в адміністрації шкільництва при владі на цей час уже були відверті чехізатори і москвофіли [12, 237], що не могло не позначитись і на виданнях педагогічних часописів "Учитель" і "Наша школа".

ЛІТЕРАТУРА

1. Венжинович Н.Ф., Кондор М.В. Мовна ситуація на Закарпатті у 20-30-х роках XX століття // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С. 74 – 76.
2. Габор В. Закарпатська українськомовна преса 20-30-х років XX століття у контексті національного відродження краю: Автореф. дис. ...канд. філ. наук. – К., 1997. – 20с.
3. Добощ І. Історія української журналістики Закарпаття 20-30-х років XX століття. – Івано-Франківськ, 1995. – 127с.

4. Животко А. Нарис історії української преси: Курс лекцій. – Подєбради, 1937. – 107с.

5. Животко А. Рукописні часописи української молоді. – Львів, 1938. – 27 с.

6. Жовтобрюх М.А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.). – К.: Наукова думка, 1970. – 302 с.

7. Кухта М. Використання досвіду педагогічної преси 20-30-х рр. у період становлення та розбудови української незалежної держави // Карпатський край. – 1998. – №1-2. – С. 72 – 75.

8. Кухта М.І. Роль педагогічної преси Закарпаття (20-30-і рр. XX ст.) у формуванні виховного національного ідеалу. – Ужгород, 1997. – 50 с.

9. Лисовой П. Журналистика Закарпаття второй половины XIX – первой половины XX ст. и её связи с другими украинскими землями и Россией: Автореф. дисс. ...докт. филол. наук. – К., 1970. – 48 с.

10. Мандзюк Г.І. В. Гренджа-Донський – в авангарді борців за українську мову на Закарпатті // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С. 221 – 225.

11. Могорита М. Боротьба закарпатських українців за рідну мову у XX столітті // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 р.). – Ужгород, 1992. – С. 259 – 262.

12. Небесник І.І. Українська мова в гімназіях, учительських семінаріях і торговельній академії Закарпаття в 1919 – 1938 роках // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С. 237 – 244.

13. Пайкош О.М. Мовна боротьба на Закарпатті 20-30-х років XX століття // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С. 251 – 259.

14. Сербенська О.А. Мова газети і мовотворчість журналіста в аспекті соціально-культурного розвитку суспільства // Автореф. дис. ...докт. філ. наук. – Львів, 1986. – 38 с.

15. Ференц Н.С. В. Гренджа-Донський про мову закарпатців // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С. 314 – 320.

16. Штець Микола. Роль і місце Івана Панькевича в становленні правопису на Закарпатті і в Східній Словаччині // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 р.). – Ужгород, 1992. – С. 183 – 185.

17. Штець Микола. Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). – Пряшів, 1996. – 252 с.